
Over het interpreteren van handelingen

Kernpunten uit het debat tussen Schutz en Parsons*

H.P. Gallacher

Is in sociologie-opvatting een grotere tegenstelling denkbaar dan tussen de structuur-functionalist Talcott Parsons en de fenomenologisch-socioloog Alfred Schutz? De belangstelling van Schutz is vóór alles gericht op een onderzoek naar de alledaagse situatie en de rol van common-sense ervaringen daarin. Zijn inzichten heeft hij neergelegd in handzame studies als *The Homecomer* en *Making Music Together*, waarin concrete situaties en gebeurtenissen geanalyseerd worden. Parsons daartegenover is een uitgesproken systeembouwer, voor wie abstracte theorie een maat is van wetenschappelijk wasdom. Veelvuldig wordt hij echter bekritiseerd om zijn wijdlopieg en obscuur taalgebruik en om de 'useless heights' waarop zijn verhandelingen zich zouden afspelen (Wright Mills 1959).

Niettemin zijn bij nadere beschouwing naast de onmiskenbare verschillen ook overeenkomsten in oriëntatie aan te wijzen. Sterk beïnvloed door het werk van Weber, zoeken zij namelijk beiden het alternatief voor een behavioristische sociologie in een voluntaristische conceptie, waarbinnen het begrip 'action' centraal staat. En zo ook benadrukken beide het belang van het 'subjectief gezichtspunt' in de sociologie. Het is daarom toch niet verwonderlijk dat het tussen Schutz en Parsons tot een persoonlijk (zij het nogal kortstondig) contact komt. Schutz nam in 1937 met belangstelling kennis van Parsons' *Structure of Social action* en hij meende dat dit boek aansloot bij zijn eigen, vijf jaar tevoren verschenen dissertatie *Der Sinnhafte Aufbau der soziale Welt*, zij het dat het een aantal gebreken vertoonde. Als in 1938 F.H. Hayek hem verzoekt Parsons' boek in *Economica* te recenseren, beschouwt Schutz deze opdracht als een aanleiding om rechtstreeks met de auteur in verbinding te treden. Inmiddels is Schutz onder druk van het Nazi-regime via Parijs naar New York gevlucht. De correspondentie die hij vanuit zijn nieuwe woonplaats met Parsons voert, resulteert in een ontmoeting op 13 april 1940. Op uitnodiging van Parsons houdt Schutz dan in het kader van het 'Harvard Seminar on Rationality' een lezing. Schutz steekt de kritiek die hij heeft op *Structure of Social Action* in zijn voordracht niet bepaald onder stoelen of banken, en dit eerste contact zal dan ook wel niet erg genoeglijk geweest zijn.

Toch blijven beide mannen met elkaar in correspondentie. Op 15 november zendt Schutz aan Parsons zijn review van *Structure of Social Action* toe, met de uitgesproken wens er nog vóór publicatie in *Economica* over van gedachten te wisselen. Wat dan volgt, is een korte, maar bijzonder heftige discussie. In een aantal opeenvolgende brieven verdedigen Schutz en Parsons hun eigen inzichten en attaqueren zij elkaars stellingen. Daarbij passeert een groot aantal onderwerpen de revue, zoals de verhouding tussen filosofie, methodologie en theorie, de realiteitswaarde van sociologische analyse, de interpretatie van het rationaliteitsbegrip, de betekenis van motieven, de inhoud van het subjectief gezichtspunt, en de bepaling van eenheden van het handelen. De standpunten die in deze kwesties door Schutz en Parsons worden ingenomen, verwijzen rechtstreeks naar hun respectievelijke sociologie-opvattingen en daarom is de discussie die zij voeren, er niet één over details en academische scherpslijperijen, maar over fundamentele uitgangspunten en principiële veronderstellingen. Het is dan ook van groot belang dat na bijna 40 jaar deze briefwisseling eindelijk is gepubliceerd.¹

'Bezeten van hun overtuiging en vooral van zichzelf', zo karakteriseerde Von der Dunk (1979) onlangs de briefwisseling tussen de historici Geyl en Gerretson. Kan men van Schutz en Parsons hetzelfde zeggen? Tot op zekere hoogte inderdaad, ook zij staan voor hun zaak. Maar als typering van hun discussie zou dit niet voldoende zijn. De situatie is veel gecompliceerder, en wel doordat hun relatie wezenlijk a-symmetrisch is. Het initiatief gaat steeds uit van Schutz – hij is degene die de gedachtenwisseling entameert en de onderwerpen van gesprek poneert. Parsons is dan degene die weliswaar de handschoen opneemt, maar toch herhaaldelijk zijn twijfels over de zin van het debat laat doorschemeren. Zo merkt hij op, dat zijn opponent sommige van zijn ideeën verkeerd begrepen heeft, dat de aangevoerde kritiek vaak geen enkele repercussie heeft voor de analyse van concrete empirische problemen, en zelfs dat hij eigenlijk helemaal niet zo geïnteresseerd is in de theorieën van Schutz. Ook zijn er momenten waarop Parsons zich door zijn tegenstander fundamenteel afgewezen voelt, zodat hij zich openlijk afvraagt waarom Schutz zich telkens maar weer met hem inlaat. Schutz antwoordt steevast dat hij in beginsel achter de ideeën van Parsons staat, doch dat hij alleen vindt dat deze nog wat verder en beter zouden kunnen worden uitgewerkt.

Zo komt het dat Schutz en Parsons voortdurend met twee dingen tegelijk bezig zijn: discussiëren over de wetenschap van het sociale én discussiëren over de zin en betekenis van hun discussie – een situatie die veel sociologen niet onbekend zal zijn. Het is ronduit fascinerend zo'n gesprek 'op twee niveau's' te volgen en te zien hoe de partners zich hierin bewegen. Daarbij komt dat in de loop van de briefwisseling verschillende stemmingen elkaar merkbaar afwisselen: belangstelling, bereidwilligheid en voorkomendheid, maar ook ongeïnte-

resseerdheid, animositeit en ergernis. Deze stemmingen doen zich voor binnen wat Schutz en Parsons beide zien als de context der 'wetenschappelijke gedachtenwisseling'. Aldus vindt een hoofse tweekamp plaats, waarin beide partijen beurtelings elkaar uit het zadel trachten te rijden en complimentjes uitwisselen. Voor de antropoloog of ethnomethodoloog die de vormelijkheid van zo'n interactie-ritueel wenst te analyseren, is deze gepubliceerde briefwisseling dan ook een rijke bron van informatiemateriaal.

De discussie eindigt tamelijk abrupt. Schutz attendeert op een gegeven moment op zijn *Der Sinnhafte Aufbau der sozialen Welt* en toont zich teleurgesteld over het feit dat dit werk kennelijk aan Parsons' aandacht is ontsnapt. Naar mijn indruk ziet Parsons hierin een mogelijkheid om op een beleefde manier van Schutz af te komen: hij schrijft hem terug dat hij het boek destijds heus gelezen heeft, maar er helaas niet persoonlijk door is geïnspireerd; hij wil echter het boek wel weer eens ter hand nemen, en stelt voor de discussie tot het zover is, te verdagen. Schutz laat hierop weten zelf op het moment weinig tijd meer te hebben, hoewel hij nieuwe schrijfsels in het vooruitzicht stelt. Dit is op 21 april 1941 en het is tevens de laatste brief. Voor zover bekend hebben Schutz en Parsons daarna geen contact meer met elkaar gehad. Misschien hadden Schutz en Parsons wel het gevoel dat ze (voorlopig) uitgepraat waren. Dat gevoel werd dan eerder veroorzaakt doordat zij intellectueel geen vat op elkaar konden krijgen, dan doordat zij gemeenschappelijke inzichten zouden hebben bereikt. De publicatie van hun briefwisseling moet dan ook vóór alles beschouwd worden, om te spreken met samensteller Richard Grathoff, als 'an invitation to continue the debate'. Schutz en Parsons zijn inmiddels overleden.² Het is dus aan anderen de taak de discussie voort te zetten. De vraag is echter hoe dit kan geschieden met een grotere kans op slagen dan in het geval van Schutz en Parsons zelf.

Aangeven om welke (vier) hoofdpunten de discussie draait – zoals Grathoff in zijn inleiding doet – is nuttig, maar onvoldoende. We kunnen namelijk niet zomaar de draad weer opvatten waar zij afgebroken is, want daarvoor is de verwardheid te groot. Eerst moeten dus knopen worden losgemaakt. Dit opstel wil daartoe een poging ondernemen. Ik zal trachten een aantal problemen waarover de discussie in het slop geraakt is, te analyseren en zodanig te herformuleren dat nader onderzoek en voortgezette gedachtenwisseling mogelijk en zinvol worden. Drie kernproblemen zullen zo'n behandeling ondergaan, t.w. a) de taxatie van de 'theory of action'; b) de status van het sociaal-wetenschappelijk feit en c) de betekenis van het subjectieve gezichtspunt.

1. De taxatie van de 'theory of action'

Feiten spreken niet voor zich, maar moeten worden geïnterpreteerd, en wel in het licht van een theorie die deze feiten betekenis en relevantie verschaft.

Parsons poneert deze visie op de theorie-gebondenheid van empirische feiten reeds in zijn *Structure of Social Action*. Hij heeft dan een type theorie op het oog dat globaal is en in algemene termen de structuur van de werkelijkheid aanduidt. Ter onderscheiding van de meer specifieke theorieën is het in dit verband dienstig om voor het globale conceptuele kader de ook door Parsons gehanteerde benamingen 'scheme' of 'frame of reference' te gebruiken. Schutz deelt deze visie, en constateert dat 'all scientific concepts of social facts already presuppose a conscious or unconscious theory of the structure of the social world' (11).³

Schutz en Parsons stemmen ook overeen in hun voorkeur voor een bepaalde theorie, namelijk de 'theory of social action'. Deze theorie vormt een schema waarbinnen de sociale werkelijkheid beschreven kan worden in termen van systemen van handelingen. Omdat handelingen verricht worden door subjecten, kan de 'theory of action' ipso facto een 'subjectief gezichtspunt' worden toegeschreven. Een alternatief zou geweest zijn het schema waarbinnen de sociale werkelijkheid beschreven wordt in termen van spatiotemporele veranderingen. Een dergelijk behavioristisch schema achten Schutz en Parsons echter minder gepast.

Van de 'theory of action' zijn een utilitaristische en een voluntaristische variant mogelijk. Volgens de utilitaristische variant worden concrete handelingen geconditioneerd door een zo efficiënt mogelijke koppeling van middelen aan doelen, waarbij de relaties tussen de doelen onderling echter in het duister blijven. Schutz en Parsons opteren beide voor de tweede, de voluntaristische variant. Maar over de uitwerking daarvan blijkt verschil van inzicht te ontstaan. Parsons meent dat hij de rationaliteit van de keuze tussen de verschillende doelen kan verduidelijken met behulp van het begrip 'normatief patroon'. Die term heeft betrekking op de waarden die een integraal bestanddeel vormen van het sociaal systeem en die de actoren gidsen in hun beslissingen t.a.v. de doeleinden en middelen. Schutz voert tegen het begrip 'normatieve waarde' drie bezwaren aan: 1. het maakt een onnodig onderscheid tussen normatieve en non-normatieve factoren in het keuze-proces; 2. het werpt de (metafysische) vraag op naar de laatste waarden die het normatief patroon legitimeren; 3. het impliceert het bestaan van een of andere controlerende instantie die de invloedssfeer van de individuele actor overstijgt en het houdt zich derhalve niet consequent aan het beginsel van het subjectief gezichtspunt. Schutz stelt daarom voor het begrip te vervangen door zijn eigen 'theory of motives', die naar zijn zeggen aan deze drie bezwaren tegemoetkomt. Bovendien, zo stelt hij, kunnen alle normatieve waarden die Parsons demonstreert in zijn analyses van Durkheim, Marshall, Pareto en Weber, geïnterpreteerd worden als motiefsystemen. Parsons daarentegen toont zich er niet van overtuigd dat Schutz's motieventheorie een verbetering betekent ten opzichte van de theorie van normatieve patronen.

Het komt mij voor dat op de achtergrond van dit even onverwacht als

hardnekkig meningsverschil een onuitgesproken onenigheid een rol speelt over de wijze waarop de waarde van een referentieschema moet worden getaxeerd. Parsons blijkt er in de discussie vanuit te gaan dat deze waarde een maat is van a) de oplossing van conceptuele problemen binnen het schema, en b) de verklaringskracht van het schema met betrekking tot concrete empirische problemen.

Ad a. Inherent aan de utilitaristische variant van de theory of action is het volgend dilemma: de vaststelling van doelen van het handelen door de actor is ofwel onafhankelijk ofwel afhankelijk van de situationele conditionering. In het eerste geval is sprake van willekeur, in het tweede geval van elementen die buiten het subjectief gezichtspunt vallen, zoals erfelijkheid en milieu (15). Parsons' voluntarisme overwint het dilemma door de introductie van normatieve patronen. De voluntaristische variant blijkt dus bij machte een conceptueel probleem te omzeilen dat binnen de utilitaristische variant onvermijdelijk is.

Ad b. Herhaaldelijk verwijt Parsons Schutz dat diens alternatief geen discussie heeft voor de analyse van enig concreet empirisch probleem: 'you all together fail to show a different position would affect the actual logical structure of theory (een verwijzing naar punt a! – HG) and its empirical use' (66, vgl. 67) en: 'if you feel that you can supply me with definite evidence of the bearing of your analysis on specific empirical problems, I am much inclined to think that would be the best bridge between us that we could build' (109). Van Parsons zelf weten wij dat hij er altijd een punt van gemaakt heeft aan te tonen dat zijn theoretisch systeem met vrucht kan worden aangewend bij de beschrijving en verklaring van empirische verschijnselen (vgl. Keers 1979: 253-4). Ook in de onderhavige discussie roert hij deze kwestie aan, namelijk waar hij een vergelijking maakt met de klassieke mechanica die het verschijnsel radio-activiteit niet kon behandelen en derhalve gereconstrueerd diende te worden. Zo ook, aldus Parsons, blijkt de 'gangbare' utilitaristische theory of action niet bij machte bepaalde verschijnselen te beschrijven: 'I think I have been able to show (...) that certain of the facts of the development of a system of free enterprise (...) are incompatible with the (...) utilitarian system' (91) – implicerend dat zijn eigen voluntarisme hiertoe beter is uitgerust. Maar Schutz blijft volgens Parsons in gebreke op zijn beurt aan te tonen dat zijn (Parsons') schema aan revisie toe is.

Als eerst tot revisie van een schema moet worden overgegaan indien de aanwending ervan tot bepaalde empirische en theoretische problemen leidt (vgl. 90), dan betekent dit klaarblijkelijk dat bij Parsons in het oplossen van zulke problemen de kwaliteit van het schema is gelegen. Op Parsons' vraag naar concrete toepassingen, reageert Schutz met een beroep op 'some of my friends in their daily scientific work' (103) die van zijn gedachtengang veel profijt zouden hebben gehad. Met zo'n antwoord demonstreert Schutz dat hij Parsons' criterium bepaald niet serieus neemt. Zelf brengt hij een ander criterium in stelling. Als kritiek op de theorieën van Weber en Pareto voert hij namelijk aan dat

elementen daarvan 'unsufficiently clarified' en soms 'incomptable with certain results of modern philosophy and logic' zijn (102). Een theoretisch schema moet dus kennelijk helder zijn en met filosofische inzichten overeenstemmen. In dezelfde lijn ligt Schutz' kritiek op Parsons. Ook hier merkt hij op dat de gemaakte analyse 'niet radikaal genoeg' is en veel verschijnselen ten onrechte niet nader onderzocht worden (vgl. 104). Elders noemt hij Parsons' systeem om die reden 'philosophically naive' (28 vgl. 46). Dat dit punt voor Schutz inderdaad een fundamentele toetssteen is, moge blijken uit zijn verzuchting, dat indien zou blijken dat Parsons niet in zo'n radikale analyse van onuitgewerkte begrippen geïnteresseerd is, 'I would be defenseless' (104). Op zijn beurt voelt Parsons zich weer niet erg aangesproken door Schutz' maatstaf. Filosofie is voor Parsons uitsluitend van nut voorzover zij bijdraagt tot de concrete analyse van problemen, zoals wij al eerder zagen. Filosofie als criterium valt zelfs geheel buiten zijn gezichtsveld. Sterker nog: hij laat zich er op voorstaan discussies op filosofisch niveau zoveel mogelijk achterwege te laten (vgl. 66), en hij constateert dat wat hem onderscheidt van Schutz, juist het feit is dat, waar hij zelf in eerste instantie uit is op het ontwikkelen van sociologische theorie, Schutz meer geïnteresseerd is in methodologie en ontologie (vgl. 65-66).

De tegenstelling lijkt muurvast te zitten. Schutz en Parsons hanteren zonder zich dit te realiseren verschillende criteria ter bepaling van de kwaliteit van het theoretische schema. Kuhniaans uitgedrukt heeft het er alle schijn van dat Parsons reeds geïnvolveerd is met 'normal science' en zijn paradigma theory of action als zodanig niet meer ter filosofische discussie wil stellen, terwijl Schutz met zijn angst voor 'naïviteit' en zijn pleidooi voor 'radicale analyse' nog in een pre-paradigmatische fase vertoeft. Kan men in zo'n situatie nog nader tot elkaar komen?

De wetenschapstheorie van Larry Laudan kan hier uitkomst bieden. Volgens Laudan (1977) is wetenschap vóór alles een probleemoplossende activiteit en dienen theorieën beoordeeld te worden op hun vermogen ten aanzien van het oplossen van problemen. Theorieën⁴ zijn tesamen met een aantal methodologische en ontologische claims ingebed in zogenaamde research-tradities. De ontologische claims leggen in algemene zin de fundamentele entiteiten vast die geacht worden in het domein van de betreffende research-traditie te bestaan, en duiden globaal verschillende manieren aan waarop de entiteiten interacteren. Zij perken het domein van het onderzoek af, reguleren begrips- en theorievorming en verschaffen een fundamentele rechtvaardigingsgrond. Aldus scheppen de ontologische claims als het ware de omstandigheden die de onderzoeker in staat stellen zich te concentreren op de constructie van theorieën. Evenzo met de methodologische claims. Zij bevatten de binnen een research-traditie legitiem geachte onderzoeksmethoden, en ontheffen de individuele onderzoeker van de taak om per keer de juistheid van de onderzoeksgang te bewijzen. Geen onder-

zoeker kan het stellen zonder zulke ontologische en methodologische claims: 'theories are never selfauthenticating, they invariably make assumptions about the world for which they provide no rationale' (Laudan 1977: 94). Veronderstellingen betreffende de werkelijkheid vormen de onmisbare entourage waarbinnen een theorie kan vigeren. Dit geldt voor Parsons evenzeer als voor Schutz.

Ter oplossing van empirische problemen worden theorieën in stelling gebracht. Het kan echter voorkomen dat een theorie onduidelijkheden en ambiguïteiten bevat. Ook kan het gebeuren dat een theorie in tegenspraak is met een andere theorie, of dat zij strijdig is met ontologische of methodologische claims. Ieder van deze situaties op zich vormt ook een probleem – zij het geen empirisch, maar een conceptueel probleem. Voor de betreffende theorie betekent dit een aantasting van haar probleemoplossend vermogen. Schutz' mening over de theory of action zoals door Parsons gearticuleerd, is dat op z'n minst sprake is van conceptuele onduidelijkheid. Zo wijst hij erop dat Parsons de sociale kant van de begrippen 'acting' en 'mutual interaction' negeert, dat hij geen aandacht schenkt aan de manier waarop alter ego het handelen van ego interpreteert, dat hij niet discrimineert tussen de handeling van een solitaire actor en de op anderen gerichte handeling, dat hij het tijdselement met betrekking tot het handelen verwaarloost alsmede het daarmee samenhangend logisch verschil tussen een voltooide en een geplande handeling, dat hij niet ingaat op de specifieke attitude van de socioloog ten opzichte van de sociale werkelijkheid en dat hij de problematiek rond de gegevenheid van de sociale wereld onvoldoende doorgrondt (104). Schutz bepleit hier een verdergaand onderzoek naar het begrip intersubjectiviteit: 'all these questions can be clarified by a radical analysis of social intersubjectivity' (ibid.). Bovendien meent Schutz dat Parsons een aantal methodologische en ontologische claims ten onrechte negeert. Schutz is namelijk van mening dat de filosofie als het ware de randvoorwaarden aangeeft waarbinnen sociologische theorievorming plaats vindt. Sociologische beweringen moeten immers ingepast kunnen worden in de inzichten der filosofie: 'I insist that any statement made in the field of social theory has to be at least consistent with and explicable by means of the whole body of well-established philosophical knowledge' (103). Uit het verband waarin dit citaat voorkomt, wordt duidelijk dat Schutz onder 'het geheel van geaccepteerde filosofische kennis' met name de theorieën van Husserl en Bergson met betrekking tot *Lebenswelt*, symbool, motief, tijd en dergelijke rekent (vgl. 102). Of dit terecht is, zou een punt van voortgezette (filosofische!) discussie kunnen zijn.

Schutz zelf gaat er in ieder geval impliciet van uit dat deze identificatie juist is, en vult de lacune op die hij bij Parsons constateert. Wat Schutz nastreeft, is verheldering en articulatie van het begrippenapparaat. Zijn activiteit beoogt het oplossen van conceptuele problemen. In zo'n geval is Parsons' retorische vraag: welke empirische problemen van de theory of action lost Schutz' ontologie op?,

niet terecht en dient vervangen te worden door: in hoeverre vergroot Schutz door zijn oplossing van conceptuele problemen het algemeen probleemoplossend vermogen van de 'theory of action'?

Ik pretendeer niet deze laatste vraag in dit opstel definitief te kunnen beantwoorden. Wél kan ik aangeven welke twee overwegingen erbij betrokken behoren te worden. Op de eerste plaats dient te worden vastgesteld of de litigieuze ambiguïteit inderdaad zo ernstig is dat er tegen moet worden opgetreden. Totale helderheid van begrippen lijkt immers een onrealiseerbaar doel: 'some degree of ambiguity is probably ineliminable in any except the most vigorously axiomatized theories' (Laudan 1977: 49). Bovendien kan een zekere ambiguïteit gunstig zijn voor de aanpassing van het begrippenapparaat aan nieuwe domeinen: 'less rigorously defined theories can often be more readily applied to new domains of investigation than more rigid ones' (ibid.). Volgens Laudan geldt alleen systematische en chronische ambiguïteit als een conceptueel probleem dat ernstig genomen moet worden. Of de door Schutz getraceerde onduidelijkheden inderdaad zo'n karakter bezitten, zou een volgend punt van discussie kunnen zijn.

Op de tweede plaats dient te worden nagegaan of de voorgestelde 'radicale analyse' niet op haar beurt (empirische en/of conceptuele) problemen doet ontstaan die per saldo het probleemoplossend vermogen van de geamendeerde theorie verkleinen. Zo geformuleerd is de kans groot dat deze overweging in het nadeel werkt van conceptuele verduidelijking überhaupt. Immers, elke specificering, detaillering en nadere omschrijving van een begrip roept weer andere onduidelijkheden op, en zodoende kan haast niet vermeden worden dat articulatie gepaard gaat met nieuwe problemen. Wat Laudan hiervan vindt, is niet duidelijk. Ik meen echter dat er zich een situatie kan voordoen waarin conceptuele analyse dermate voordelig uitwerkt, dat een eventuele tijdelijke toename van het aantal onopgeloste problemen op de koop toe moet worden genomen. Zo'n situatie is er wanneer dankzij het conceptueel onderzoek een koppeling tot stand kan worden gebracht tussen de betreffende theorie en een andere theorie. Welnu, Schutz brengt zo'n verbinding aan door de 'theory of action' uit te bouwen in de richting van filosofische theorieën van Husserl en Bergson. De intellectuele betekenis daarvan is zondermeer groot, want tussen wat voordien drie gescheiden denksystemen waren (die van de levensfilosofische anthropologie, de fenomenologische kennistheorie en de neokantiaanse visie op de menswetenschappen), worden nu dwarsverbanden aangebracht met een grote heuristische waarde. Later zal Schutz overigens ook nog eens het pragmatisme van James en Dewey en de symbolisch-interactionistische sociologie-opvatting van Mead hierbij betrekken⁵. Wél is waar dat theoretische unificatie – hoe indrukwekkend ook – op den duur niet mag leiden tot een permanente vermindering van probleemoplossend vermogen. Hoe wat dat betreft Schutz' onderzoeks-

traditie er momenteel voorstaat, zou een derde punt van voortgezette discussie kunnen zijn. Vooralsnog heb ik het idee dat gezien de hedendaagse hausse in Schutz-literatuur het wetenschappelijk forum bepaaldelijk vertrouwen heeft in dat probleem-oplossend vermogen. Tenslotte kan nog gewezen worden op de ethnomethodologie – de meest recente ontwikkeling binnen de onderzoekstraditie – wier successen niet alleen op conceptueel, maar juist ook op empirisch vlak gelegen zijn.

2. De status van het sociaal-wetenschappelijk feit

Schutz en Parsons bekritiseren over en weer elkaars visie op wat nu eigenlijk precies een 'feit' is. Schutz bedoelt met feiten: *phenomena as they are given to the human mind* (10) en onderscheidt deze van 1) de interpretatie van de verschijnselen binnen een concentueel schema en 2) de uitspraken betreffende verschijnselen en hun interpretatie (*ibid.*). Parsons daarentegen beschouwt (verifieerbare) uitspraken over verschijnselen in termen van een conceptueel schema als feiten (*ibid.*). In zijn retrospectief kommentaar op de briefwisseling (115 t/m 124) scherpt Parsons de tegenstelling nog wat meer aan en spreekt van een 'fenomenologische' en een 'kantiaanse' feitentheorie (116). Schutz zou dan de fenomenologische feitentheorie aanhangen en b.v. van mening zijn dat 'the subjective state of the actor is accessible to immediate experience' (*ibid.*), terwijl Parsons' eigen voorkeur uitgaat naar het kantiaans alternatief, volgens welk 'the rational understanding of human action, including especially the subjective states of minds of actors, requires the combination of (...) sense data with categorization' (*ibid.*). Zo bekent Parsons in de loop van de discussie op een gegeven moment dat hij sceptisch is over de mogelijkheid om door middel van fenomenologische analyse een definitieve beschrijving te geven van wat een concrete actor werkelijk ervaart (88).

Ik meen echter dat hier een schijntegenstelling gecreëerd wordt die een goed begrip van wat Schutz bedoelt, in de weg staat. Het is namelijk beslist *niet* Schutz' oogmerk de 'subjective state of the actor' te beschrijven. Zijn analyse van de verschillende manieren waarop 'ego' en 'alter' het handelen interpreteren, is er juist op gericht aan te tonen dat actor uitsluitend toegang heeft tot zijn eigen subjectieve belevingen. Alter neemt slechts uiterlijke handelingen waar en geen fenomenologische analyse helpt hem verder: 'if he would really and honestly begin to describe what happens in the actor's mind in performing an action, however humble and insignificant, he would have to enter into the whole process of the actor's stream of thought, with the whole history of his personality, with all his subjective life-plans and their genesis, with all his skill and experiences, and with all his expectations concerning future states of affairs' (40).

Een 'observer' die dit zou willen realiseren, 'would have to be identical with

the one observed' (ibid.). Alter kan dus nooit de inhoud van de subjectieve ervaringen leren kennen. Wie de betekenissen van een handeling van actor wil begrijpen, hoeft echter helemaal niet te beschikken over de inhoud van actors subjectieve ervaringen. De betekenis van een handeling is immers een functie van het 'project', de planning van de handeling door de actor.

Observer heeft toegang tot het project door de handeling onder een standaardhandeling te subsumeren, die onder verwijzing naar een typische situatie, typische doelen en typische middelen een typisch project ten uitvoer brengt. Dit proces van typificatie wordt gestuurd door wat de betrokkene in de omstandigheden waarin hij verkeert, van belang acht. Drie soorten relevanties spelen in deze een rol: 1. de motivationele relevantie van de elementen die aanzetten tot een definitie van de situatie; 2. de thematische relevantie van de elementen die een nader onderzoek vergen en 3. de interpretationele relevantie van de elementen die van belang zijn voor onder 2 bedoeld onderzoek. Deze drie categorieën, onderling verweven tot 'systems of relevancy', bepalen wat wel en wat niet vanzelfsprekend is en langs welke weg kwestieuze verschijnselen begrijpelijk kunnen worden gemaakt. Als zodanig vormt het relevantie-systeem tezamen met de daaruit voortvloeiende typificaties een conceptueel schema waarbinnen de betekenis van handelingen kan worden begrepen. Sprekend over in subjectieve termen gegoten motieven, merkt Schutz op: 'these subjective terms can be typified and used as a *scheme of interpretation* (cursivering van mij – HG) by both the partner of the actor within the social world and by the scientific observer himself' (34).

Er is dus geen sprake van dat Schutz zou denken dat het handelen van de ander via empathie of iets dergelijks definitief kan worden begrepen. Integendeel, Schutz stelt niet minder dan Parsons expliciet dat het begrijpen van sociale feiten nooit los gezien kan worden van de culturele context waarbinnen dit plaatsvindt – terwijl Parsons aan de hierboven geciteerde zinsnede over 'a combination of sense data with categorization' (zie pag. 10) toevoegt: 'which is to my mind ultimately a cultural entity' (116), merkt Schutz op dat sociale wetenschappen de taak hebben te onderzoeken 'to what extent the different forms of systems of relevancy in the life world (. . .) are socially and culturally conditioned' (Schutz 1970: 131). De twijfelachtige stelling dat het mogelijk of wellicht zelfs wenselijk zou zijn dat een onderzoeker niet gehinderd door enige voor-kennis of vooronderstellingen de realiteit tegemoet treedt, wordt door Schutz beslist *niet* verdedigd: 'all facts are from the outset facts selected from an universal context by the activities of our minds' (Schutz 1967: 5). Dat hij verschijnselen 'as they are given to the human mind' analytisch onderscheidt van de interpretatie van die verschijnselen, en deze weer van uitspraken daarover, vindt zijn reden hierin, dat Schutz het verschil tussen feiten in de sociale wetenschappen en feiten in de natuurwetenschappen ermee kan duidelijk maken. Immers, de feiten in de

natuurwetenschappen komen tot stand door de interpretatie van voorwerpen en gebeurtenissen die als zodanig nog niet geïnterpreteerd en derhalve nog betekenisloos zijn. Feiten in de sociale wetenschappen daarentegen betreffen 'objects and occurrences (...) as experienced by the common sense thinking of men (...) ' (Schutz 1967: 53) en bezitten derhalve al wél een bepaalde relevantie-structuur. De begrippen die de socioloog gebruikt ter beschrijving van zijn feiten, zijn constructies van de tweede graad, want 'constructs of the constructs made by the actors on the social scene (...) ' (Schutz 1967: 6).

Het gegeven dat de sociale werkelijkheid een inherente relevantie-structuur bezit, heeft twee belangrijke repercussies. Op de eerste plaats moet geconcludeerd worden, dat wie de sociale werkelijkheid wil bestuderen, niet meer volledig vrij is in zijn interpretaties. Dit impliceert op zijn beurt dat de vrijheid van de onderzoeker via methodologische postulaten moeten worden ingeperkt. Op de tweede plaats moeten wij de gevolgtrekking maken dat wetenschappelijke interpretatie van de sociale realiteit géén verbeterde versie is van de alledaagse interpretatie, maar een principieel andere bezigheid, uitgevoerd binnen een aparte relevantie-structuur, met behulp van afwijkende doelen, bedoelingen, methodes, kortom binnen een eigen 'province of meaning'. Hierin is mijns inziens het werkelijke geschilpunt met Parsons gelegen. Parsons meent immers dat alledaagse en sociaal wetenschappelijke kennis in elkaars verlengde liggen: 'science constitutes an accentuation and special clarification of certain components which are present in all human action no matter how untutored the actor may be' (124). In hoeverre de wijze waarop actoren in het dagelijks leven hun realiteit in kaart brengen en de wijze waarop sociaal-wetenschappelijke onderzoekers dit doen, werkelijk principieel van elkaar verschillen, en in hoeverre tussen beide strategieën belangrijke overeenkomsten kunnen worden aangewezen, zou een punt van voortgezette discussie kunnen zijn, maar is vooral een punt voor empirisch onderzoek.

3. De betekenis van 'het subjectief gezichtspunt'

Schutz en Parsons beklemtonen in koor het belang van het 'subjectieve gezichtspunt' voor de theory of action. Wordt echter vanuit dit gezichtspunt de blik op actoren gericht, dan ontwaren zij totaal verschillende zaken: waar Schutz motieven en plannen ziet, neemt Parsons normatieve waarden, doelen en situaties waar. Volgens Schutz wordt dit veroorzaakt doordat 'the only question professor Parsons never asks is, what really does happen in the mind of the actor from his subjective point of view' (36). Wat – nog steeds volgens Schutz – Parsons in feite nastreeft, is de vestiging van een objectief schema dat in staat is te verklaren wat eventueel (geacht) kan (worden te) gebeuren in de geest van de actor. Hieruit meent Schutz te kunnen vaststellen dat 'Parsons is not concerned with

finding out the truly subjective catagories, but seeks only objective categories for the interpretation of subjective point of view' (ibid.). Schutz stelt daar tegenover dat de onderzoeker die het handelen wil analyseren, zich moet richten op de voorstellingen en bedoelingen die de betreffende actor met zijn handelen verbindt. Zo is met name de kwestie van de 'limits of the unit act', de vaststelling van het bereik van een concrete handeling, een zaak waarin aldus Schutz uitsluitend de actor zelf gekwalificeerd is te oordelen: 'he alone knows the span of his plans and projects' (41).

Parsons stelt zich tweemaal tegen de beschuldiging als zou hij het subjectief gezichtspunt niet consequent volhouden, door juist deze laatste these in twijfel te trekken. Volgens hem bestaat er geen 'natural subdivision of the continuous subjective stream' (84) en kan men dus niet spreken van de *werkelijke* grenzen van een concrete handeling. En zelfs al kon men dat wel, dan nóg zou de actor niet beschikken over geprivilegieerde kennis daaromtrent omdat observer vaak nog meer over actor weet dan actor zelf en omdat bovendien de zelfkennis van actor niet minder dan de kennis van observer wordt bemiddeld door een conceptueel schema. Elke bepaling van het bereik van een handeling – meer in het algemeen: elke beschrijving van de handelingen – is het resultaat van een moedwillige selectie en organisatie van relevante feiten. De toepassing van het subjectief gezichtspunt betekent dat die organisatie gecentreerd is rond 'subjectieve categorieën als actoren, doelen, kennis, geloof, gevoelens en dergelijke (vgl. 88). Hiermee is de cirkel rond, want Schutz zou nu weer kunnen repliceren dat Parsons aan het 'subjectief gezichtspunt' slechts lippendienst bewijst zolang hij subjectieve categorieën aanwendt zonder zich af te vragen wat nu werkelijk in de geest van de actor omgaat. Naar mijn inzicht vat Parsons Schutz' stelling dat alleen de actor de grenzen van de handeling kent, verkeerd op, terwijl Schutz nalaat dit te corrigeren. Overigens heeft de stelling ook ten onzent tot misverstand aanleiding gegeven.⁶

Hoe dient Schutz' these dan eigenlijk precies begrepen te worden? Schutz maakt met nadruk een onderscheid tussen a) 'the concrete performance of (...) action' en b) 'action once accomplished' (29). Voltooide handelingen kunnen voorwerp zijn van rationele analyse en wetenschappelijke kritiek door de betrokkenen. Na afloop van een handeling kan het namelijk gebeuren, dat actor moet erkennen dat zijn handeling gefaald heeft, b.v. doordat hij zich vergist heeft in zijn planning of zijn vooronderstellingen. Ook wanneer actor zich voorstelt de handeling voltooid te hebben, kan een dergelijk inzicht bereikt worden. Maar zodra actor terugkijkt op zijn (in werkelijkheid of in gedachten) voltooide handeling, is hij eigenlijk geen actor meer: 'he has the same attitude to his own acts as a third observer would have' (ibid.). Daarentegen is de houding die actor heeft ten opzichte van een handeling die hij bezig is te voltrekken, wezenlijk verschillend. Nu is de actor geïnvolveerd in zijn handelen en kan er

dus nog niet op terugkijken. Hij kan niet als observer van zijn eigen handelen afstand nemen en dit bekritisieren. Als handelende kan actor zich niet vergissen: 'in the concrete performance of his action the actor cannot err' (ibid.). Om precies te zijn: waarin actor zich niet vergissen kan – m.a.w.: van het bereik van zijn handelen, zijn project, bezit actor ontwijfelbare kennis.

De filosofische consequenties van deze stellingname heeft Schutz helaas onvoldoende overdacht. Om verder te kunnen komen moeten we te rade gaan bij zijn land- en tijdgenoot Wittgenstein, die zich wel grondig heeft verdiept in de vraag onder welke omstandigheden met recht en rede van ontwijfelbare kennis gesproken kan worden. Wittgenstein erkent dat er gevallen zijn waarin men de mogelijkheid van vergissen mag uitsluiten, b.v. wanneer men zijn eigen naam noemt: 'it would be completely misleading to say: "I believe my name is L.W." and this too is right: I cannot be making a mistake about it' (Wittgenstein 1974: par. 425). Het is echter onjuist *twijfelloosheid* klakkeloos gelijk te stellen aan *kennis*: 'where there is no doubt there is no knowledge either?' zo oppert Wittgenstein (op.cit.: par. 121). Van 'weten' is immers eerst sprake wanneer de vraag naar het hoe en waarom van het weten – anders gezegd: de vraag om evidentie-materiaal – kan worden beantwoord (vgl. op.cit. par. 550 en par. 504). Welnu, een actor die stellig meent zich niet te kunnen vergissen in de bepaling van de handeling die hij voltrekt en daaraan de conclusie verbindt dat hij weet wat zijn project is, bezit hiervoor geen ander evidentie-materiaal dan zijn eigen gevoel van zekerheid. Op de vraag: 'hoe weet u wat uw project is?' zal hij dus het antwoord schuldig blijven. Dat komt, zou Wittgenstein zeggen, omdat 'ik voltrek handeling A' in de eigenlijke zin des woords niet *geweten* kan worden.

De zin 'ik voltrek handeling A' staat op één lijn met 'ik heb pijn'. Ook die tweede zin lijkt te kunnen worden geweten, maar dat is, zoals Wittgenstein in *Philosophische Untersuchungen* aantoonde, onjuist. Weten impliceert de beschrijving van een stand van zaken. Welnu, het zou zinloos zijn te zeggen dat 'ik heb pijn' de pijntoestand van de spreker beschrijft. Deze pijntoestand betreft immers een interne stand van zaken en is als zodanig niet registreerbaar. Wat wèl registreerbaar is, zijn de uiterlijke kentekenen van pijn, zoals het vertrekken van het gelaat en het slaken van kreunend geluid. Met deze criteria kan men de zin 'ik heb pijn' vergelijken. Maar de zin is zelf óók een pijncriterium en er is dus geen sprake van een onafhankelijke vergelijking. Wat is 'ik heb pijn' dan wèl, als het geen beschrijving kan zijn? Ervan uitgaande dat de spreker oprecht is, wordt met de zin verwezen naar een pijngewaarwording – precies zoals 'au' dat doet. Van die gewaarwording zijn 'ik heb pijn' en 'au' de uitingen. Een uiting is een onmiddellijke reactie waarbij niet aan verificatie gedacht wordt: 'it is just like directly taking hold of something, als I take hold of my towel without having doubts' (Wittgenstein 1974: par. 510). De afwezigheid van twijfel wordt hier door Wittgenstein verbonden met een uiting, niet met een beschrijving. En

aangezien 'ik heb pijn' geen beschrijving is, kan spreker zijn zin niet herformuleren als 'ik weet dat ik pijn heb' (evenmin als hij kan zeggen 'ik weet dat au'). Volgens dezelfde analyse geldt 'ik voltrek handeling A' als criterium voor het feit dat ik een bepaald project voor ogen heb en als uiting van mijn bewustzijnstoestand. 'Ik voltrek handeling A' is geen beschrijving en actor kan dus niet beweren dat hij weet dat hij handeling A voltrekt. Dit alles betreft natuurlijk de normale betekenis van 'weten' en 'beschrijven'. In speciale gevallen kunnen deze woorden ook wel in een verschillende betekenis gebruikt worden.

Wittgenstein onderzoekt in *On Certainty* de functie van het gezegde 'ik weet' in gevallen die afwijken van de gangbare betekenis, en concludeert dat in de betreffende gevallen niet zozeer kennis, als wel zekerheid wordt uitgedrukt. Het komt mij voor dat ook de these van Schutz eerder zekerheid dan kennis representeert, en dat met 'only the actor knows (...)' gezegd wil zijn dat actor het project waarvan hij in woord en daad uiting geeft, zonder spoor van twijfel als het zijne identificeert. Actor wordt zijn project gewaar en brengt zijn zekerheid daaromtrent tot uitdrukking.

Wanneer Parsons opmerkt dat de zelfkennis van actor en de beschrijving die deze van zijn eigen gedrag geeft, niet per se prioriteit bezitten ten opzichte van het inzicht van observer, heeft hij natuurlijk gelijk. De ander 'ziet' de dingen soms veel duidelijker dan betrokkene. Maar als kritiek op de these van Schutz is deze constatering niet to the point, want het gaat daar immers niet om beschrijving van het handelen, maar om identificatie van de handeling.

Ten aanzien van *beschrijving* van handelen zijn Parsons en Schutz het au fond eens. Zoals wij in de vorige paragraaf gezien hebben, maakt volgens Schutz observer het handelen van de actor begrijpelijk door middel van typificatie. Zogenaamde geprivilegieerde 'kennis' als van actor zelf, doet hierbij in het geheel niet ter zake: 'I do not need to (even more, I cannot) grasp the full ramifications of other people's motives, with their horizons of individual life plans, their background of individual experiences, their references to the unique situations by which they are dertermined' (52). In de wetenschappelijke situatie gaat het precies eender: 'Thus the social scientist arrives at a model of the social world or, better, at a reconstruction of it. It contains all relevant elements of the social event chosen as a typical one by the scientist for further examination' (59). Een onderzoeker die de sociale werkelijkheid wil beschrijven, vervaardigt – aldus Schutz – een reconstructie van die werkelijkheid in het licht van wat hij zelf relevant acht. Parsons beaamt dit met zoveel woorden waar hij spreekt van: 'the organization of the relevant facts about a point of reference' (80). Wanneer nu hier het beginsel van het subjectief gezichtspunt wordt ingelaten, houdt dit in dat bij de reconstructie gebruik gemaakt moet worden van begrippen die verwijzen naar subjecten. Deze zogenaamde 'subjectieve categorieën' zijn b.v. 'actor', 'doel', 'motief', 'kennis' en 'normatieve waarde'. Hierover heerst tussen Schutz

en Parsons overeenstemming.

Het verschil van mening schuilt in de vraag wat de implicatie van het subjectief gezichtspunt is voor *identificatie*. Parsons meent dat ook het identificeren van handelingen gerust aan het inzicht van de onderzoeker kan worden overgelaten: 'what is an act, what is the process of pursuing a given end or goal (...) is that sector of the phenomena which proves operationally convenient to treat as a unit for the purposes in hand' (85). Het is in de sociale wetenschappen als in de natuurwetenschappen, waar b.v. de beoefenaar der mechanica dwars tegen common sense ideeën in, zoiets complex als de aarde kan beschouwen als een eenvoudig partikel in de ruimte waarvan de bewegingen kunnen worden berekend (vgl. 85). Maar de essentie van de these van Schutz – die, zoals ik heb aangetoond, niet door Parsons weerlegd is kunnen worden – is nu juist, dat in de sociale werkelijkheid actor zelf 'weet' wat het bereik en de betekenis van zijn handeling is. Juist omdat een handeling gedetermineerd is door een project, en een project subjectief ervaren wordt, is het voor een onderzoeker niet mogelijk een willekeurige 'sector of the phenomena which proves operationally convenient to treat as a unit for the purposes in hand' als handeling aan te wijzen. Uit de aard der zaak is hij gebonden door de identificatie van de betrokken actor.

Indien de identificatie van handelingen plaatsvindt met voorbijgaan aan de actor-identificatie, ontstaat een constructie die de inherente betekenisstructuur van de sociale werkelijkheid geweld aandoet. De aldus geconstrueerde werkelijkheid houdt dan geen enkel verband meer met de sociale werkelijkheid. Het is hiertegen dat Schutz met klem waarschuwt; 'the construction of the scientific world is not an arbitrary act of the social scientist which he can perform at his own discretion' (Schutz 1964: 87-88, vgl. ook 1967: 64). Het zogenaamde 'postulaat van adequaatheid bestrijdt zulke willekeur door voor te schrijven dat handelingen zoals zij door wetenschappelijke constructies worden geïdentificeerd, als zodanig ook door de betrokken actor worden erkend. Wanneer aldus onderzoeker en actor kunnen overeenstemmen in de interpretatie van de betreffende handelingen, is het mogelijk de relatie te leggen tussen de werkelijkheid zoals de onderzoeker haar ziet en de werkelijkheid van de actor: 'what makes it possible for a social science to refer at all to events in the life-world is the fact that the interpretation of any human act by the social scientist might be the same as that by the actor or by his partner' (Schutz 1964: 85-86).

Toegegeven moet worden dat Schutz zelf over deze kwestie niet altijd even uitgesproken en duidelijk is. Daardoor staat met name de rol die het adequaatheids-postulaat speelt in het tegengaan van willekeur, lang niet iedereen helder voor ogen (vgl. Gallacher 1980). Ook in de discussie met Parsons komt deze zaak niet goed over het voetlicht. Niettemin ben ik ervan overtuigd dat de drie elementen *principe van subjectief gezichtspunt*, *postulaat van adequaatheid* en *stelling van Schutz* een trits vormen en voor een goed begrip op elkaar betrokken

moeten worden: het principe van subjectief gezichtspunt bestempelt het object van de sociologie als een door subjecten geconstitueerde werkelijkheid, de stelling van Schutz wijst de actor aan als de bezitter van die werkelijkheid voorzover betrekking hebbend op het handelen, en het postulaat van adequaatheid eist dat sociologische begripsvorming aanknoopt bij de actor-identificatie. Hoe deze drievoudige gerichtheid op interpretaties van de actoren in concreto dient plaats te vinden en op juistheid te worden beoordeeld, is een zaak voor voortgezette discussie en onderzoek. In (Gallacher 1980) is hiertoe overigens al een eerste aanzet ondernomen.

Noten

* Mijn dank gaat uit naar drs. C.A.M. Keers voor zijn behartigenswaardige kritiek op een eerdere versie van dit opstel.

1. Zie Grathoff 1978. Dit werk bevat de volledige tekst van de 'Critical Review' (waarvan tot op heden slechts het tweede gedeelte gepubliceerd was, en wel onder de titel 'The Social World and the Theory of Social Action' – zie Schutz 1964: 3-9) plus de letterlijke weergave van de correspondentie tussen Schutz en Parsons (van ieder 5 brieven). In een 'voorwoord' en een 'introdactie' plaatsen achtereenvolgens Maurice Natanson en Richard Grathoff een aantal kanttekeningen bij de discussie en trachten zij een eigen structuur aan te brengen. Het boek wordt afgesloten met een 'retrospective perspective' van Parsons (uit 1974) waarin hij vanuit recent gezichtspunt de polemieken commentarieert, en met een aantal opmerkingen van Grathoff over de voortzetting van het debat. Inmiddels is ook een Duitse editie verschenen (Sprondel 1977).

2. A. Schutz: 1899-1959; T. Parsons: 1902-1979.

3. Verwijzing naar de briefwisseling vindt plaats onder de vermelding van de paginnummers van Grathof 1978.

4. Onder 'theorieën' kunnen ook de hier besproken 'schema's' worden begrepen.

5. Schutz eclecticisme is overigens niet alleen van belang vanuit intellectueel, maar minstens evenzeer vanuit cultureel gezichtspunt. Immers, representanten van de uiteenlopende tradities worden nu over en weer met elementen van elkaars denkrichtingen in contact gebracht. Verwacht mag worden dat hierdoor het gevaar van disciplinaire eenenigheid wordt beteugeld.

6. Vgl. De Vries 1977: 62, die de stelling van Schutz 'de luciditeitsveronderstelling' noemt en als volgt reageert: 'Maar wanneer de actor in een strikte zin altijd zou "weten" (en zou kunnen formuleren) waarom hij zo handelt als hij doet, dan lijkt de enige rationele strategie die de socioloog kan volgen eenvoudig te zijn het hem te vragen. (...) De onderzoeker staat weinig meer te doen dan een opsomming te geven van de fragmenten van de realiteit zoals die door de verschillende actoren worden ervaren, en de verdeling daarvan te beschrijven'. Terecht noemt De Vries deze zienswijze 'absurd', maar dit doet hem helaas niet twijfelen aan de juistheid van zijn eigen interpretatie.

Geraadpleegde literatuur

Dunk, H.W. von der, 'Bezeten van hun overtuiging vooral van zichzelf', *NRC* 21-12-79.
Gallacher, Hugh P., 'Het postulaat van adequaatheid, meningen en misverstanden', *Sociale Wetenschappen*, 23 no 2 (1980): 119-139.

- Grathoff, Richard (ed.), *The Theory of Social Action. The Correspondence of Alfred Schutz and Talcott Parsons*, Bloomington/London (Ind.Un.Pr.), 1978.
- Keers, C.A.M., 'Het goed recht van een theoreticus, Talcott Parsons: 1902-1979', *Sociologische Gids*, 26 no 4 (1979): 250-64.
- Laudan, Larry, *Progress and Its Problems. Towards a Theory of Scientific Growth*, Berkeley/Los Angeles/London 1977.
- Schutz, Alfred, 'The Social World and the Theory of Social Action', *Collected Papers II*, 1964: 3-19.
- Schutz, Alfred, 'Concept and Theory Formation in the Social Scientist', *Collected Papers I*, 1967: 48-66.
- Schutz, Alfred, 'Some Structures of the Life-World', *Collected Papers III*, 1970: 116-132.
- Spirdel, Walter, *Alfred Schütz/Talcott Parsons/Zur Theorie sozialen Handelns*, Frankfurt (Suhrkamp), 1977.
- Vries, G. de, *Sociale orde, regels en de sociologie*, Meppel, 1977.
- Wittgenstein, Ludwig, *On Certainty/Über Gewissheit*, Oxford 1974.
- Wright Mills, C., *The Sociological Imagination*, London/Oxford/New York 1959.